

УДК 502.4 (477.51)

Ю.О. КАРПЕНКО, С.О. ПОТОЦЬКА

Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка
вул. Гетьмана Полуботка, 53, Чернігів

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ МЕРЕЖІ МІСТ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ (НА ПРИКЛАДІ М. ЧЕРНІГОВА)

Природно-заповідна мережа міст Лівобережного Полісся поєднує об'єкти поліфункціонального значення та штучного блоку охорони, що мають місцевий статус. Охорона природної складової у природно-заповідній мережі міста Чернігова, забезпечується в системі 21 об'єкту місцевого статусу площею 171,41 га та п'яти категорій. Створення восьми нових об'єктів, з метою оптимізації природно-заповідного фонду, збільшить відсоток заповідності до 4,32 у порівнянні з існуючим – 2,19. Серед пропонуванних об'єктів – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва – парк "імені М.М. Коцюбинського"; регіональний ландшафтний парк "Ялівщина"; ботанічний заказник загальнодержавного значення "Кордівка"; 4 групи багатовікових дерев в якості ботанічних пам'яток місцевого значення. Підходи до оптимізації міського заповідного фонду полягають у створенні паркових територій, охороні приміських та заплавної лісів, охороні меморіальних та історичних об'єктів.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, категорії об'єктів, підходи до оптимізації, поліфункціональність

Збереження різноманітності дендрофлори в системі охоронних територій та в умовах культури забезпечує існуюча мережа природно-заповідного фонду, що є сукупністю природних територій та об'єктів (заповідники, заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, національні природні та регіональні ландшафтні парки), так і об'єктів колекційно-паркового типу (ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва), що мають певний статус (загальнодержавного або місцевого значення), знаходяться під особливою охороною держави і складають національне багатство України [1, 2]. Більшість об'єктів, у яких охороняється дендрофлора, мають наукову, історико-культурну, освітню, естетичну, рекреаційну та оздоровчу цінність [3]. Вони є складовими національної та регіональних схем екомережі як окремі екологічні вузли, але переважно у складі екокоридорів [2, 5]. Специфіка міських систем полягає у комплексному поєднанні природних складових та урбосистем, а тому це позначається на стані природно-заповідних територій і межах міста. Метою роботи є оцінка стану природно-заповідної мережі м. Чернігова за впливу антропогенних чинників міста.

Матеріал і методи досліджень

В період 2005 – 2011 рр. вивчали території зеленої зони м. Чернігова. Дослідження проводилися стаціонарно та маршрутним методом. При вивченні вікової та кількісної структури зелених насаджень Чернігова було виокремлено дві групи (I група – це території зелених насаджень, які мають площу до 20 га, II група – більше 20 га).

Стан вікових дерев оцінювався за 5-бальною шкалою оцінки стану деревних рослин у вуличних насадженнях (С.І. Кузнецов, Ф.М. Левон, Ю.О. Клименко, В.Ф. Пилипчук, М.І. Шумик). Координати та окремі територіальні прив'язки фіксувалися за допомогою навігаційного приладу eXplorist 100 "Magellan".

Результати досліджень та їх обговорення

За даними М.А. Голубця, міська системає функціональною єдністю живих компонентів міста, середовища їхнього існування та процесів, що пов'язані з їхньою взаємодією та з складовими міської геосоціосистеми [4]. Зміни рослинного покриву, ґрунтові трансформації, адвентивація та синантропізація біоти, створення штучних субстратів (будівлі, асфальтоване покриття) – це чинники, що є трансформаційними у міському середовищі. Місто та природні екосистеми взаємодіють. В межах цієї взаємодії здійснюється матеріально-енергетичні процеси та формуються динамічні складові міського середовища. В його складі є природна (екологічна) компонента, яка має стабілізуюче, рекреаційне та поліфункціональне значення. Значна роль в

міському екологічному середовища належить природним територіям та об'єктам природно-заповідного фонду.

Мережа природно-заповідного фонду міста Чернігова станом на 01.01.2011 р. налічує 21 об'єкт природно-заповідного фонду місцевого статусу площею 171,41 га п'яти категорій. В цілому, в існуючій природно-заповідній мережі міста переважають ботанічні пам'ятки місцевого значення – багатовікові дерева або їх групи (15 об'єктів площею 0,97 га), Старовинна ялинова алея, 2 гідрологічні пам'ятки природи – озера "Глушець" і "Магістрацьке", лісовий заказник "Ялівщина", 2 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – "Болдині гори" і "Міський сад" та заповідне урочище "Святе" (рисунк І).

Більшість історичних об'єктів природно-заповідного фонду міста Чернігова створено у 60 – 70-і роки ХХ ст. Це переважно території гідрологічного статусу (103 га) та ботанічні пам'ятки незначної площі – багатовікові дерева (11), які на сучасному етапі знаходяться у задовільному або доброму стані, а окремі з них (в урочищі "Маліів рів") потребують лікування стовбурів та запобігання подальшому руйнуванню.

Серед інших об'єктів міста Чернігова з природоохоронним статусом, які є осередками охорони дендрофлори, слід виділити лісовий заказник "Ялівщина" та заповідне урочище "Святе". Важливе історичне, природно-екологічне, рекреаційне і оздоровче значення для міста Чернігова, також мають 2 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – "Болдині гори" і "Міський сад".

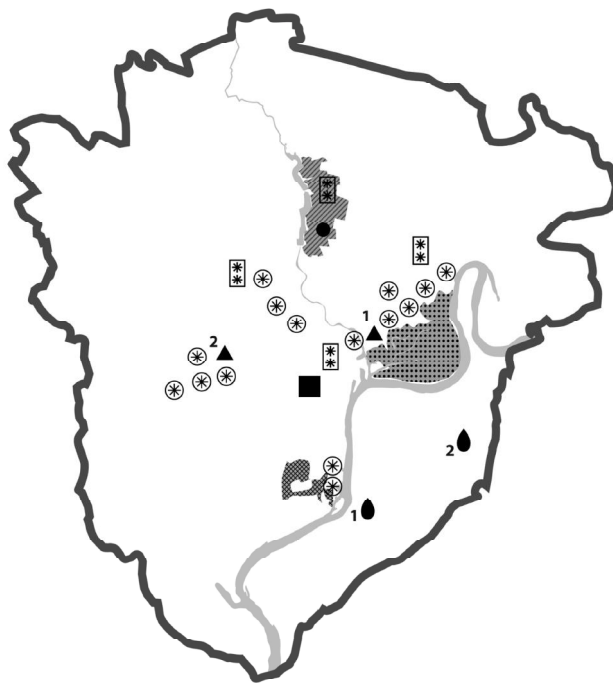

Рис. І. Картосхема територій та об'єктів природно-заповідного фонду міста Чернігова

Умовні позначення до рис. І. Існуючі об'єкти природно заповідного фонду:

● - лісовий заказник: "Ялівщина"; ▲ - парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва: 1 – "Міський сад"; 2 – "Болдині гори"; [штрихуваний квадрат] - заповідне урочище – "Святе"; ⊗ – ботанічні пам'ятки природи; ● - гідрологічні пам'ятки природи: 1 – озеро "Глушець", 2 – озеро "Магістрацьке";

Пропоновані об'єкти природно-заповідного фонду: [штрихуваний квадрат] - регіонально-ландшафтний парк: "Ялівщина"; [квадрат з крапками] - ботанічний заказник: "Кордівка"; [чорний квадрат] - парк пам'ятка садово-паркового мистецтва: "імені М.М. Коцюбинського"; [квадрат з зірками] ботанічні пам'ятки природи (групи вікових дерев).

Неефективним є заходи охорони урочища "Ялівщина", недостатньою є охорона тільки лісопаркових територій та окремих меморіальних дерев міста. Всі об'єкти природно-заповідного фонду мають місцевий статус, більшість з них (16 об'єктів і територій) не є стійкими до дії антропогенних чинників; а значна кількість (10 об'єктів) чутлива до дії автотранспорту, частина багатовікових дерев знаходиться поряд з приватними подвір'ями або на їх території. Існуюча мережа природно-заповідного фонду не в повній мірі забезпечує систему охорони зелених насаджень міста Чернігова, а тому потребує оптимізації.

За результатами проведених досліджень, пропонуємо три основних підходи щодо оптимізації природно-заповідної мережі:

1) визначення територій з цінними видами дендрофлори, перспективних для надання їм природоохоронного статусу;

2) розширення існуючих об'єктів природно-заповідного фонду міста, підвищення їх охоронного статусу та ефективного режиму охорони;

3) створення нових озелених територій в новобудовах міста, біля установ медичного, релігійно-культурного, навчального спрямування, які у майбутньому могли б отримати природоохоронний статус.

Особливу цінність парковим територіям також надають вікові дерева та їх групи, більшість з них (85 особин) у межах міста Чернігова мають охоронний статус в категорії ботанічних пам'яток місцевого значення (15 об'єктів). Оцінка стану вікових деревних рослин нами виконувалася за 5-бальною шкалою, яка включає стан дерева в цілому, а також особливості росту, поточного приросту та стан листової поверхні. Серед вікових дерев міських насаджень переважають особини з градацією 4-5 балів шкали оцінки стану деревних рослин (дерева з ростом, що загалом відповідають нормі та мають близько 20 – 25 % недієвої поверхні або з повноцінною листовою поверхнею), які складають 75%. На території ботанічної пам'ятки "Маліів рів" особини мають бали 2 – 3 (дерева з пригніченим або послабленим ростом, близько 50% недієвої листової поверхні), що становить 25%.

Видовий склад дендрофлори урочища "Ялівщина" налічує 101 вид, 50 родів, з 31 родини, що є спадком ботанічного саду та може виступати як резервний потенціал дерев і кущів для озеленення міста [6]. Цінність території "Ялівщини" в тому, що це осередок генофонду дендрофлори, територія з яружно-балковою мережею лівого берега р. Стрижень та місце джерел криничної і питної води (30% водозабезпечення Чернігова здійснюється з артезіанських свердловин цієї території). Пропонуємо створити на території урочища "Ялівщина" – регіональний ландшафтний парк (площа 110 га) та відновлення в його складі (на базі агробіостанції і колишнього розсадника) колекційних ділянок ботанічного саду, який існував з 1946 – 1963 рр. Проектований регіональний ландшафтний парк "Ялівщина" буде поліфункціональним природоохоронним, рекреаційною установою обласного підпорядкування. З метою збереження в природному стані лісових комплексів та об'єктів лівобережної частини заплави, притерасової, терасової і плакорної ділянок річки Стрижень, дендрологічної колекції ботанічного саду і забезпечення умов для еколого-збалансованої рекреації та екологічної освіти на цій території.

Лісопарк "Кордівка" (площа 275 га) є ділянкою природного, заплавного лісу на правому березі річки Десни. Ця природна територія має сформоване ядро аборигенної дендрофлори з 30 видів. Видовий склад лісопарку налічує 91 вид, з 57 родів, 30 родин. Лісопарку "Кордівка" рекомендуємо надати статус ботанічного заказника загальнодержавного значення, оскільки ця територія є найбільшим осередком заплавної лісової території в межах міста (ботанічна і ценотична цінність), своєрідним екологічним вузлом в проєктованій схемі регіональної екомережі Чернігівської області.

Статус парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення рекомендуємо надати парку "імені М.М. Коцюбинського" (площа 18,2 га). Парк на території Валу з'явився в середині XIX ст. (приблизно у 1846 році). Сучасна дендрофлора парку налічує 70 видів, з них 25 – аборигенні види. На території парку є вікові дерева, рекомендовані нами для заповідання як ботанічні пам'ятки природи місцевого значення.

Для збереження багатовікових, меморіальних, маєткових дерев та їх груп пропонуємо взяти під охорону 4 групи об'єктів як ботанічні пам'ятки місцевого значення. Серед них: група вікових дерев старовинного Чернігівського Дитинця (Парк культури та відпочинку "імені М.М. Коцюбинського") – *Quercus robur* L. (3 особини (далі особ.), вік від 100-200 рр.), *Tilia americana* L. (1 особ., 150 р.), *Larix decidua* Mill. (1 особ., біля 100 р.), *Fraxinus excelsior* (1 особ., біля 100 р.), *Picea abies* (L.) Karst. (6 особ., біля 100 р.); вікова *Tilia cordata* Mill. на території ЗНЗ № 20 (1 особ., біля 100 р.); вікова *Pinus sylvestris* L. в урочищі "Ялівщина" на території агробіостанції Чернігівського обласного педагогічного ліцею – (1 особ., біля 150 р.); група вікових дерев на території Чернігівського державного технологічного університету – *Picea abies* (4 особ., від 90– понад 100 р.), алея з *Aesculus hippocastanum* L. (22 особ., понад 100 р.), алея з *Tilia cordata* (10 особ., біля 100 р.), (4 особ., біля 100 р.), *Betula pendula* Roth. (1 особ., близько 100 р.), *Larix decidua* (1 особ., біля 90 р.).

Висновки

Для міст поліського регіону в межах систем зелених насаджень значною є участь аборигенної фракції дендрофлори важливим є збереження природних: лісів, територій створених на їх основі та з значною участю даної групи видів. Для міста створення восьми нових об'єктів природно-заповідного фонду Чернігова (4 групи меморіальних дерев в категорії ботанічних пам'яток природи; парк "імені М.М. Коцюбинського" як парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва; лісопарк "Кордівка" як ботанічний заказник загальнодержавного значення) та зміна статусу охорони (лісовий заказник "Ялівщина" (6,2 га) на регіональний ландшафтний парк "Ялівщина" (110 га)), підвищить репрезентативність існуючої заповідної мережі та збільшить охоплення охороною цінних об'єктів території зелених насаджень міста Чернігова, а відсоток заповідності складатиме 4,32 у порівнянні з існуючим – 2,19.

1. Закон України "Про природно-заповідний фонд України" – Київ, – 16 червня 1992.
2. Карпенко Ю.О. Природно-заповідний фонд Чернігівської області [Під ред. Ю.О. Карпенка] – Чернігів, – 2002. – 240 с.
3. Кохно М.А. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. / М.А Кохно., Л.І. Пархоменко, Т.Л. Андриенко, Ю.Р. Шеляг-Сосонко – К.: Наук. думка, 1983. – 272 с.
4. М.А. Голубець Миська система / Голубець М.А., С. 311–312. [Екологічна енциклопедія: У 3Т] / Редколегія: А.В. Толстоухов (головний редактор) та ін. – К.: ТОВ "Центр екологічної освіти та інформації", 2007. – Т.2: Є-Н. – 416 с., іл.
5. Олещенко В.И., Одноралов В.С., Андриенко Т.Л. [и др.] Справочник по заповедному делу. [Под ред. А.М. Гродзинского] – К.: Урожай, – 1988. – 168 с.
6. Потоцька С.О. Сучасний стан дендрофлори урочища "Ялівщина" та шляхи його збереження / С.О. Потоцька // Збірник наукових праць Полтавського педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – [Серія "Екологія. Біологічні науки"]. – Вип. 1., 2009. – Полтава, – 2009. – С. 114 – 120.

Робота виконана в рамках держтеми "Біологічне та ландшафтне різноманіття лісових територій ПЗФ Лівобережного Полісся в межах Чернігівської області" (номер держреєстрації №0111U001177).

Ю.А. Карпенко, С. А. Потоцкая

Черниговский национальный педагогический университет им. Т.Г. Шевченко, Украина

ОПТИМИЗАЦИЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНОЙ СЕТИ ГОРОДОВ ЛЕВОБЕРЕЖНОГО ПОЛЕСЬЯ (НА ПРИМЕРЕ Г. ЧЕРНИГОВА)

Природно-заповедная сеть городов Левобережного Полесья объединяет объекты полифункционального значения и искусственного блока охраны, имеющих местный статус. Охрана природной составляющей в природно-заповедной сети города Чернигова, обеспечивается в системе 21 объекта местного статуса площадью 171,41 га и пяти категорий. Создание восьми новых объектов, с целью оптимизации природно-заповедного фонда, увеличит процент заповедности до 4,32 по сравнению с существующим - 2,19. Среди предлагаемых объектов - парк-памятник садово-паркового искусства - парк "имени М.М.

Коцюбинського"; регіональний ландшафтний парк "Яловщина"; ботаничний заказник общегосударственного значения "Кордовка"; 4 групи многовековых деревьев в качестве ботанических памятников местного значения. Подходы к оптимизации городского заповедного фонда заключаются в создании парковых территорий, охране пригородных и пойменных лесов, охране мемориальных и исторических объектов.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, категории объектов, подходы к оптимизации, полифункциональность

Ya.A. Karpenko, S.A. Pototska

Chernihiv National Pedagogical University Named After T.G. Shevchenko, Ukraine

**APPROACH TO OPTIMIZATION OF NATURAL-RESERVE CITIES NETWORK
LEVOBEREZHNA YA POLESYE (FOR EXAMPLE CHERNIGOV)**

The nature-protected network of cities Levoberezhny Polesie combines objects and values of multifunctional artificial block of having local status. Protecting the natural component of the natural reserve network in the city of Chernigov, provided in the 21 objects of the local area of 171,41 hectares of status and of the five categories. Establishment of eight new sites in order to optimize nature reserve, nature protection will increase the percentage to 4,32 compared with the current – 2, 19. Among the proposed facilities - park-monument of landscape architecture - the park " M.M. Kotsyubinsky"; regional landscape park "Yalovschina"; botanical reserve of national importance "Kordovka", 4 groups of ancient trees as botanical monuments of local importance. Approaches to optimization of the urban reserve fund is to provide a park area, protection of peri-urban and riparian forests, protection of memorials and historical sites.

Key words: natural-reserve fund, category of objects approaches to optimization, polyfunctional

Рекомендує до друку

Надійшла 20.01.2012

В.В. Грубінко

УДК 502.7 (477.43)

Л.Г. ЛЮБІНСЬКА

Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка
вул. І.Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, 32300

**ОСОБЛИВОСТІ БУФЕРНОЇ ЗОНИ ДНІСТРОВСЬКОГО
ЕКОЛОГІЧНОГО КОРИДОРУ В МЕЖАХ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ**

На півдні Хмельницької області виділено Дністровський коридор національної екологічної мережі України. Частина території цього коридору включена у національний природний парк "Подільські Товтри" (Кам'янець-Подільський район), який є ядром національної екологічної мережі.[2,7]. Інші землі охоплюють територію Новоушицького району Хмельниччини. Буферна зона Дністровського коридору простягається смугою паралельно річці Дністер. В результаті багаторічних досліджень проведено аналіз територіальної та екосистемної структури буферної зони Дністровського екологічного коридору в межах Хмельницької області. Наведено характеристику структурних елементів екомережі. Описано типи екосистем буферної зони, стан її територій і вплив антропогенних чинників. Надано рекомендації для забезпечення цілісності буферної зони і виконання охоронної функції для екологічного коридору.

Ключові слова : екомережа , екокоридор, буферна зона, екосистеми